

B I R Á L A T O K

ORTEGA Y GASSET TÉVEDÉSE

E cikk szerzője fiatal spanyol esszéista, José Ortega y Gasset tanítványa és, újabban, kritikusa. (De vajjon a bálványok hívságát ki ismeri jobban, mint éppen a papok, akik nekik szolgálták?)

1931-ben három spanyol intellektüel kiáltványt adott ki a köztársaság érdekében. Ortega y Gasset, Gregorio Marañón és Pérez de Ayala, „Spanyolország cerebrális masszája“, ma mindhárman Párizsban élnek. Az idő túlhaladta őket. Marañón „tudományos“ presztizsét munkatársunk, dr. Brachfeld Olivér tépázta meg 1933-ban megjelent „Polémica contra Marañón“ c. könyvében. Ugyanezt a munkát Ortégával szemben Izquierdo-Ortega végezte el. *Filosofia española* című kis könyvében, amelyhez Luis de Araquistain nagykövet irt előszót.

Midőn a magyarországi vékonyka intellektuális réteget Ortega y Gasset *A tömegek lázadása* című szellemes, de felszínes könyvecskéje tartja lázban, a fiatal spanyol gondolkodó kritikája mestere tanain nagy érdeklődésre tarthat számot. (A SZERK.)

A jelenkor legjelentősebb eseménye, Ortega szerint, „a tömegek eljövetele a teljes társadalmi hatalomhoz“. Vajjon mi is az: „tömegember“? Vegyük csak kissé közelebről szemügyre, miután Ortega könyvének valósággal tengelye a tömeg-ember fogalma.

„Tömeg mindaz, ami nem értékeli önmagát — jó vagy rossz irányban — bizonyos speciális érvek alapján, hanem úgy érzi magát, mint mindenki, és ennek ellenére nem érez szorongást; kedvére van a többiekkel azonosnak éreznie magát“. „A tömeg-ember olyan ember, akinek az életéből hiányzik a tervszerűség, akit tehát az ár sodor magával. Ezért nem alkot semmit, bár lehetősége, bár hatalma óriási“. „A közönséges élet, a tehetetlen élet, sztatikusan önmagába gubózódik, örökös immanenciára kárhozhatóva, feltéve, hogy valami külső erő nem készíti arra, hogy kilépjön önmagából“. „A tömeg-ember önmagát tökéletesnek érzi“.

A tömeg-embert definiálván, egyuttal megkapjuk, az ellentét alapján, a válogatott vagy kisebbségi ember meghatározását is. „A válogatott vagy kiváló embert az a belső szükség alapozza meg, hogy önmagától egy rajta tullező normához apellál, egy nála magasabbrendű normához, amelyet szabad elhatározással szolgál“. Az ilyen ember „magas követelésekkel lép fel önmagával szemben“. Egyuttal „jeles ember“, mert „megveti mindazt, amit erőfeszítés nélkül lel fel agyában, és csak azt fogadja el, mint magához méltó dolgot, ami egyelőre még felette van és így csupán új nekirugáskodással érhető el“.

Ortega szerint a tömegek szerepe abban áll, hogy engedelmesen kövessék a szellemi kisebbségeket. Valójában azonban korunk képe

ennek homlokegyenest ellenkezőjét mutatja. A tömegek fellázadnak a válogatottak ellen, s ebben a tényben Ortega súlyos bajszimptomáját véli felfedezni. A tömegek, távol attól, hogy a kiválogatottaknak engedelmessé válnak, „elmennek mellettük és elfoglalják a helyüket“. Mármost felmerül az a kérdés: mit jelent ez a tömegimpérium? Hasznos vagy ártalmas-e a világ eljövendő sorsára nézve?

Ortega kiemeli azt a két ellentétes szempontot, amelyet a tömegek emelkedése nyújt. Egyrészt a tömegek uralma „az egész történelmi nivó emelkedését mutatja, és nyilvánvalóvá teszi, hogy a középszerű élet magasabb síkon folyik le ma, mint amelyen még tegnap mozgott“. Itt van azonban a tömegek előuralmának negatív oldala is: „Ha ez az embertípus — a tömegember — továbbra is Európa ura és parancsolója marad, és végérvényesen ő dönt, akkor harminc esztendő elégséges lesz ahhoz, hogy kontinensünk visszasüllyedjen a barbárságba“.

Nem volt még kor, amelyben a középszerű ember olyan könnyen tudta volna megoldani gazdasági problémáját. „1900 óta a munkás is kezdte szélesíteni és biztosítani életét. Igaz ugyan, hogy ennek elérésére küzdenie kell“. „Minden döntő síkján az élet az új ember számára könnyűnek, biztosnak, akadálymentesnek bizonyult. Az ember számára olyan könnyen hozzáférhetővé lett élet két tényező műve: a demokráciáé és a technikáé“. Minden kor közönséges embere nehezebb, korlátozottabb, drámaibb életet élt. De manapság a világ „nem állít elébe semmilyen vétőt vagy korlátozást, hanem éppen ellenkezőleg, felcsigázza mindennemű étvágát, amely elvben a végtelenbe nőhet“.

A közönséges ember, aki egy ilyen tökéletes világ kellős közepén találja magát, azt hiszi, hogy ez a világ a természet műve, nem pedig a válogatott kisebbségek erőfeszítésének alkotása. Ime, korunk tömeg-emberének két lelki jegye: „életes vágyainak szabad kifejtése, vagyis személyéé általában; és gyökeres hálátlansága mindazzal szemben, ami létének könnyűségét lehetővé tette“. „Elkényeztetni annyit tesz, mint a vágyakat korlátok közé nem szorítani, és olyan lény benyomását kelteni, akinek minden szabad s akit semmi sem kötelez.“ Élete kényelme és könnyű volta abba a hitbe ringatja a közönséges átlagembert, hogy csak ő van a világon és hogy nincsen nálánál feljebbvaló. Ebből ered az átlagember hermetizmusa; hozzászokik „nem appellálni önmagától semmilyen, rajta kívül fekvő instanciához“. Ennek éppen ellenkezője jellemzi a kiváló embert, aki folytonosan valami nála magasabban fekvő elv, törvény, norma után kutat. A tömeg-ember kitér minden erőfeszítés elől, amely a nemes élet edző és felmagasztosító sava.

A közönséges ember számára élni annyi, mint önmagát élni hagyni. A válogatott ember számára élni annyit tesz, mint önmagát minden pillanatban felülmulni.

„Mínél előbbre halad az ember a létben, annál inkább unja már észrevenni, hogy embertársai — különösen a nők! — képtelenek minden más erőfeszítésre, mint éppen arra, amely kényszerűen áll

be, mint valamilyen külső szükségszerűség ellenhatása. Ennek következtében tapasztalatunk síkján annál jobban monumentalizálódik az a szerfölött kisszámú lény, akiket spontán és luxusnak beillő erőfeszítésre képesnek ismertünk meg“.

Más korokban a tömeg „nem is gondolhatott volna arra a legtávolabbról sem, hogy ő döntsön bármelyik tevékenységben is, amely nagyrészt elméleti jellegű“. Ma azonban ennek éppen az ellenkezője következik be: „a leghatározottabb ‚ideákat‘ vallja magáról, ami a világegyetemben történik és történendő“. Olyan lényként, amely teljesnek érzi magát, nem keres önmagán túl lévő normát vagy elvet, amelyhez életét idomítaná. Egyetlen normája: a szeszélye. Lenézi a párbeszédet vagy vitát, mert nem áll szándékában érveket hozni fel. Ezért hajlamos az erőszakra, mint elsődleges érvre.

A tömegek lázadása utat mutathat új hajnalpir felé, de előjátéka lehet a katasztrófának is. Ortega ugyan mindkét lehetőséget felmutatja, de mégis inkább a másodikban látszik hinni.

A technika, amely szerzőnk szerint elsősorban tudomány, feltételezt szab a világ gazdasági nivójának emelkedése elé. Ha a tudomány nem halad, a technika meg fog halni. Rettenetes antitézis: a tiszta tudománnyal foglalkozó emberek parányi csapatával szemben egyre nő az átlagember vágya, hogy mindazt használatba vegye, amit a technika megteremtett. „A tudomány nem létezik, ha nem tudja felkelteni az érdeklődést érdek nélkül, a maga tisztaságában, önmagáért; az érdeklődést pedig nem keltheti fel, ha az emberek nem lelkesednek továbbra is a kultúra általános alapelveiért“. Ha ez a lelkesedés kialszik, kihuny egyuttal a tudományos alkotás folyamata is, és vele együtt a technika.

Hadd másoljak le ide egy kifejezést, amelyet még tüzetesebb vizsgálat tárgyává teszek alább: „Mindenki tisztában van vele, hogy, ha a tudományos ihlet nem hagy alább, ha a laboratóriumok száma megháromszorozódik vagy megtízszereződik, a javak, a gazdaság, a kényelem minden fajtája, az egészség és a jólét is megsokszorozódnék“. És Ortega felveti a kérdést: „Hogy van tehát az, hogy a tömegek semmi hajlandóságot sem mutatnak arra, hogy önmaguktól pénzáldozatot és figyelem-áldozatot kérjenek, a tudomány jobb szubvencionálása érdekében?“ A tudomány embere jelenleg a társadalom új páriája.

Ime, röviden kifejtve, de teljes precizitással, ezek Ortega könyvének alapvető gondolatai. Térjünk most rá a saját szerény kísérő megjegyzéseinkre.

*

Fogadjuk el a tömeg-ember meghatározását. A tömeg-ember az, aki semmilyen követelménnyel nem lép fel önmagával szemben, megelégszik önmagával, sőt el is van ragadtatva magamagától. Bármely probléma előtt lelje is magát, megelégszik azzal a választással, amit készen lel fel koponyájában. Az élet igen könnyűvé lett a számára; innét ered hermetizmusa. A tömeg-embernek csak jogai

vannak; nincsenek kötelességei. Élvezi a civilizáció áldását, anélkül, hogy hű maradt volna annak gyökereihez, azaz a nemes kiválogatottak erőfeszítéséhez, akiknek a jelzett áldásokat köszönheti.

Ez az egyetlen pont Ortega könyvében, ahol az életmódban keresi a gondolkodásmód alapját. A tömeg-ember olyan, amilyen, mert az élet, amit él, egyszerűen ilyenné teszi. Az élet könnyűvé lett, s ez kilyukasztotta az életét, mint valami gummilabdát.

De vajjon igaz-e, hogy korunkban a közönséges ember élete kényelmes, kiterjedt és biztos? Az igazság az, hogy csupán a polgár, a hivatalnok, a munkával rendelkező tanult ember élete édes és puha, és talán a munkásság egy jelentéktelen töredékéé. De a munkás és a földműves — sőt a tanult emberek nagyobb fele is — az életet legzordabb és a legdrámáibb küzdelem alakjában leli maga előtt. Az elkényeztetett, meglegedett „ficsúr“: a szenyorító, olyan gyümölcs, amely a nagy és kispolgárság melegházában virágzik, a hivatalnoki szférában és részben a tanult emberekében is. De vajjon a paraszt és a munkás meglegedett kicsurak-e, mikor valójában orcájuk verejtékével kell mindennapi kenyérdarabkájukat megkeresniük? Mióta? Számomra szörnyen nyilvánvaló ez: a modern munkás szűkös élete alig részesül a jelenkori civilizáció simogatásában. Éppen ellenkezőleg: mindenütt a technika gyönyörűséges haladását lélegzi be, amely a tőkésrendszert az imperializmus csucsaira vitte; de ez a haladás odébb áll, mihelyt a földműves vagy a munkáslakás küszöbére ér. Ezek bére nem nyitja meg a polgári kényelmek kapuját. Sőt, mi több: a munkás élete nem egyéb, mint leghőbb vágyairól való állandó lemondás. A helyzet többnyire az, hogy a munkabér éppen a megélhetéshez való legszükségesebb dolgok elérésére elegendő. Kulturális kiképzés? Ez fényűzés.

A munkás számára az élet valóban: küzdelem. Küzd munkahelyén, lakában, mindenütt. A munkanélküliség a munkásságban a legmagasabbfoku bizonytalanság érzetét kelti. Ez egyképen áll Párizsra, New-Yorkra, Londonra és Berlinre. Vajjon hol van a modern civilizáció kényeztető keze a földműves és munkástömegek életében? Sajnos, sehol sem tudom felfedezni. Így kénytelen vagyok feltenni, hogy az egész csak Ortega hallucinációja.

De ha ez igaz, akkor előáll a következő helyzet: ha elfogadjuk, hogy a munkás elzárkózik a magasabb értékek megértése elől, akkor ennek okát másban kell keresnünk, s nem abban, hogy élete milyen könnyű; hiszen láttuk, hogy ez a könnyűség tévedés. Vagy pedig arra az eredményre kell jutnunk, hogy a munkás nem olyan ember, aki a civilizáció alapjaival nem mutatkozik szolidárisnak. Azt hiszem, hogy a modern munkás nem tagadja a tudománv erőfeszítésének értékét. Ellenkezőleg: megbecsüli, nagyrabecsüli. De látnia kell azt, hogy ennek az erőfeszítésnek a gyümölcse nem ér el őhöz, hanem csak egyes válogatottak előjoga marad olyan rétegeké, amelyeket valóban szinte teljesen „tömeg-emberek“ alkotnak. De ha nem élvezi a gyümölcsöket, akkor jogunkban áll-e azzal vádolni, hogy hálátlan a gyümölcsök megszervezőivel szemben?

Az igazi tömeg-ember, akire Ortega könyvének megállapításai

alkalmazhatók — bár ömaga elsősorban a munkásra alkalmazza — az elpolgáriasult lény, aki csak élvez, anélkül, hogy bármire is lenne kötelezve. Nem kell az élet legkeményebb és legcsunyabb oldalával viaskodnia; kényelmesen oldja meg gazdasági problémáját, egy szóval: megszabadult a legkellemetlenebb lánctól. De vajjon minek? Azért, hogy minden percben önmagát mulja felül, hogy egyre nemesebbé válják, műveltebbé, nagylelkűbbé?

Éppen ellenkezőleg. Nem keresi az igazságot vagy a jogot: csak az élvezetet keresi, az élvezet pedig a pénztől függ. Miután számára minden könnyű, lenézi az erőfeszítést. Ez csak az alsóbbrendű lények számára van. A szellemi ember, ha nincsen pénze, pusztán őrült, akinek a feje hiába fő. Ez az igazi tömeg-ember (akár tanár vagy orvos, mérnök vagy bankár), ha a tömeg-ember fogalmának kvalitatív értelmet adunk. Senki más, csak ő élvezi a civilizáció áldásait. Minden azért jött létre, hogy ez az elkényeztetett szenyorító élvezze, „minden őérette, mind“. S az ilyen ember, aki lehetne művelt is, inkább a barbárság felé vonzolja magát.

Mindkét embertípust, a munkást is, meg a szenyorítót is, a tőkés rend termelte ki. De ha a munkás a legelemibb dolgokban is hiányt szenved, vajjon hogyan művelődjék? És a szenyorító, akinek a számára minden probléma meg van oldva, minek is erőlködjék?

A tömeg-ember az, aki nem követel önmagától semmit. A munkástól azonban túlsokat követelünk, hogy még jó maga is követelményekkel léphessen fel önmagával szemben. Vajjon a munkások közt nincsenek-e ugyancsak számosan olyanok, akik akár az életüket is feláldozzák ideáljaikért? Ez nem lenne „válogatott emberforma“?

Ortega nem gondolt, nem akart gondolni, a kapcsolatra, amely a jelenlegi gazdasági viszonyok és a tömeg-ember között fennáll. Más szóval: vajjon más gazdasági rendben nem volna-e kevesebb tömeg-ember és számosabb válogatott ember? Nem nyilvánvaló-e, hogy a „nemes“ ember alapjában véve az erőfeszítés alkotása? S vajjon milyen művelődésben részesülnek jelenleg a munkástömegek?

Ortega jól látja a veszélyt: a tudomány meghalhat. Nem kétsélem, hogy ez a veszély fennforog. Jelenleg minden lehetséges. De vajjon mit szól Ortega az olyan világhoz, amelyben a technikát nem alkalmazzák teljes gőzzel, mert bizonyos érdekek ez ellen szólnak? Mit szól az olyan felhalmozó rendhez, amely a munkanélküliséget hívja elő? (És hadd jegyezzem meg itt, zárójelben, hogy milyen súlyos tévedés azt hinni, hogy a laboratóriumok megtízszerezésével növekednék a gazdagság, az egészség, a jólét, stb. Ez nem lehetséges két okból, amit Ortega nem ismer: a bér törvénye az egyik, a tőkehalmozódás a másik. Ebből születik a válság). Ezek előtt a tények előtt Ortega hallgat. Ez őt nem érdekli. S így Ortega lenézése egykép sújtja az élősdiak, valamint a dolgozók tömegét.

José Ortega y Gasset félreismer egy nagy, alapvető igazságot: hogy a munkástömegek nagyrészében igenis megvan a felelősség

vágya, amely a társaséletnek egészen más jelleget adhat. Ezeknek a tömegeknek a lázadása nem az lesz, amelyet Ortega leír, hanem ez: a tömegek vágya, hogy a kultúra magasabb fensíkjaira emelkedjenek. (*Julian Izquierdo Ortega*)

TAMÁSI ARON: RAGYOG EGY CSILLAG. Az írónak kivételes képességei kivételes helyet biztosítanak a szakmabeliek érdeklődésében is. Tamási tépelődő lélek. Látszólag játékos formái és könnyed előadásmódja mögött súlyos harcok zajlanak. Az első nemzedékbeli, faluból városra származott ember, tudatában és tudata alatt a paraszti sorban átélt gyermekkor élménysorozatával, csiszolt értelemmel és nemzedékeken át kifinomult érzékenységgel keresi helyét a világban. Amit elér, a lehető legkevesebb megalkuvás árán szeretné elérni. Ezért van, hogy egész írói pályafutása különös, szeszélyes görbét ír le. Mint tavaszi virágzásra a kései fagy, egy-egy remekbe kivirult írására nyomon következik egy-egy meglehetősen problematikus értékű, ha itt-ott megcsillannak is rajta az igazi Tamási-kvalitások.

Ezúttal szerencsére a megfordított esettel állunk szemben. Az Ábel-sorozat pompás első kötetére egy indokolatlanul szertelen és az önbírálat szendergéséről tanuskodó második következett. Most pedig, a Jégtörő Máttyás szeszélyes, kusza, de nagy igényekkel fellépő első kötetére következik egy kiegyensúlyozott, feltisztult és lehiggadt második könyv, a *Ragyog egy csillag*. Tamási hőisével és mondanivalóival hazaérkezett a székely faluba. A kóbor lélek emberi testet ölt, székely fiucska testét s a léleknek, helyesebben a szellemnek, új otthonában végigélt első eszmélkedéseit írja le, immár végsőkig leegyszerűsödött eszközökkel. A kezdő Tamásiban tulsúlyra jutott tájnyelvi elemek ma már szinte fukar gazdaságossággal nyerne alkalmazást. Éppen csak annyira, hogy az egész műnek valami megmagyarázhatatlan boquet-ja van tőlük. Ezt és így más nem írhatta meg, csak ez a székely katolikus író, akiben székelység és katolikum vele született, le nem vetkőzhető lényegi adottságok. Ott tart már, hogy a cselekmény lejátszódásának színhelyét nem is tünteti fel. Egy falu, mely lehetne bármely világrész bármely országának mezei gazdálkodással foglalkozó faluja, csak lakóinak lelki világával, szertelenségeivel, vérmérsékleti fellobbanásaival, furcsa csodavárásával és csodálatásával jelzi, hogy hamisítatlan katolikus székely faluba érkeztünk. Nem néprajzi vagy néptanulmányi leírás ez. Nem színpadról alápermetezett fenyőillatban fürdik az olvasó. Az írás leheli magából a gyantaszagot, mely az alakok cselekvésbeli és gondolkodásbeli magatartásán keresztül izzad ki a hegyi ember lelki alkatából. A helyi színeknek, sőt a helyi illatoknak és izeknek — lépes méz, bor, amelyből ibolyaszínű szavak virágzanak ki, — ilyen látszólag szándékolatlan s mégis tudatosan mesteri érzékeltetése olyan írói teljesítmény, mely egyszeriben meghatározza ennek a regénynek a rangját nemcsak Tamási eddigi művei, de a magas irodalom legjobb teljesítményei között.

Ha azt mondtam, hogy Tamási hazaérkezett, ezzel jelezni akartam azt is, hogy olyan világ kiábrázolásába kezdett, ahol íróként és emberként leginkább otthon van. Az ember újra átélheti benne gyermekemlékeit, az író megtalálja azt a kifejezési formát, mely eddig a legtöbb sikert hozta számára. A gyermeki és felnőtt gondolkozás szembeállítását Tamási legkedvesebb és legjobban megfigyelt írói játékainak egyike. Egy-egy elvetélt írása is mindjárt megkap részletelben, ha apa és fiu párbeszédeit fonta bele. A legénykedő, szellemi ügyességével virtuskodó székely gyer-